

S. M. ELŻBIETA CINCIO SMI (Kraków)

Z DZIEJÓW KLASZTORU SIÓSTR MARYI NIEPOKALANEJ W BRANICACH (1945–1961)

Dom zakonny Sióstr Maryi Niepokalanej w Branicach, ówczesnie na terenie archidiecezji ołomunieckiej, został założony 23 października 1898 roku. Dokonało się to, dzięki staraniom księdza, późniejszego biskupa, Józefa Marcina Nathana (1867–1947).

Fundacja Najświętszej Maryi Panny w Branicach

Biskup Nathan przybył do Branic w 1892 roku mając za sobą rok kapłańskiej posługi. Rozpoczął od obowiązków wikariusza miejscowej parafii pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Następnie, pozostając w Branicach, pełnił kolejno funkcje: proboszcza, dziekana dekanatu Kietrz, komisarza biskupiego dla tej części archidiecezji ołomunieckiej, która znajdowała się w granicach państwa niemieckiego, w 1924 roku został wikariuszem generalnym z prawami biskupa na terenie wspomnianego komisariatu. Stolica Apostolska w 1943 roku mianowała go biskupem pomocniczym archidiecezji ołomunieckiej z siedzibą w Branicach. Konsekracja biskupia miała miejsce również w Branicach dnia 6 czerwca 1943 roku¹.

Dziełem życia biskupa Nathana było utworzenie kompleksu szpitali dla ludzi chorych psychicznie. Uznał, że najlepszą opiekę chorym mogą zapewnić siostry zakonne. Początki były bardzo skromne. W roku 1898 do Branic przybyły cztery siostry ze Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej. Akt fundacyjny z 20 lutego 1904 roku zainicjował powstanie Fundacji NMP². Utworzone dzięki temu „miasto miłosierdzia” w ostatecznym kształcie po trzydziestu latach zawierało w sobie 26 obiektów szpitalnych i pomocniczych dla chorych na gruź-

¹ J. S c h w e t e r, *Geschichte der Kongregation der Marienschwestern aus dem Mutterhaus Breslau 1854–1945*, Berlin 1981, s. 209–215, 228–229; A. W i l l k o f e r, *Prälat Nathan. Sein Leben und Wirken*, Ratibor 1931.

² Archiwum Domu Prowincjalnego Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej w Branicach (ASMIB): *Kronika*, t. 1, 1898–1978, s. 5–6.

licę i inne choroby zakaźne oraz dla chorych psychicznie. W liczbie tej mieściło się: 12 pawilonów-oddziałów szpitalnych, kuchnia, pralnia, szwalnia, magazyny, warsztaty terapii zajęciowej, młyn, piekarnia, rzeźnia, elektrownia. Wszystkie obiekty miały centralne ogrzewanie i połączenie telefoniczne. W 1932 roku na terenie fundacji wzniesiony został kościół wzorowany na antycznych bazylikach chrześcijańskich. Całą absydę świątyni wypełniła mozaika przedstawiająca Świętą Rodzinę. To specyficzne „miasto” w 1939 roku tworzyli: 1700 pacjentów, 9 lekarzy, 115 sióstr zakonnych i 250 osób personelu świeckiego. Przy szpitalu w Branicach istniał medyczny instytut naukowy³.

Siostry brały czynny udział we wznoszeniu tych budynków, także pracowały jako pielęgniarki na oddziałach i we wszystkich obiektach pomocniczych. Same, za wyjątkiem czterech sióstr opiekujących się domem rekolekcyjnym, mieszkały w wydzielonych z oddziałów pomieszczeniach. W jednej celi zakonnej zamieszkiwało 8–12 osób. Taka sytuacja trwała do Świąt Bożego Narodzenia 1931 roku. Na święta siostry wprowadziły się do nowego budynku klasztornego, ufundowanego przez księdza Nathana. Centralne miejsce tego domu stanowiła kaplica pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Bożej, z freskiem wzorowanym na mozaice Ukoronowania Maryi z bazyliki Matki Bożej w Rzymie. Budził zachwyt refektarz z freskiem Ostatniej Wieczerzy, sala rekreacyjna, 110 jednoosobowych cel zakonnych, wirydarz, tarasy i solarnia. Nowy budynek zapewnia siostrom właściwy wypoczynek fizyczny po pracy. Stanowił również oazę duchowego wyciszenia i dawał możliwość nabrania nowych sił do codziennych obowiązków w posłudze chorym i cierpiącym. W 1934 roku klasztor został siedzibą utworzonej w tym samym roku zakonnej prowincji branickiej Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej⁴.

Ewakuacja szpitala i klasztoru w 1945 roku

W okresie drugiej wojny światowej „miasto miłosierdzia” wypełniało swe posłannictwo wobec chorych. Biskup skutecznie bronił swych chorych przed groźbą komór gazowych. Część obiektów musiano przekazać na cele wojskowe. Dla jeńców wojennych narodowości polskiej biskup Nathan niemal każdej niedzieli sprawował mszę świętą w kościele szpitalnym. Z Branic wysyłane były paczki do obozu koncentracyjnego w Dachau. Zawierały żywność i rzeczy przynoszące pociechę religijną. Do dziś w kaplicy sióstr karmelitanek w Dachau

³ A. H. L e l e k, *Życie księdza biskupa Józefa Marcina Nathana w latach 1867–1947*, Lublin 1974, s. 112–118, 162 (mps w Archiwum KUL).

⁴ ASMIB: *Kronika...*, s. 43.

znajduje się figura Matki Bożej Dzieciątkiem, przesłana przez biskupa Nathana⁵.

Kiedy wiosną 1945 roku front wojenny zbliżał się do Branic, biskup zdecydował, że o ile to będzie możliwe, trzeba przetrwać na miejscu. Niemcy przeznaczyli szpital na zagładę i przez jego teren przeprowadzili główną linię frontu. Gwałtowne naloty rozpoczęły się 26 marca. Wszyscy ludzie schronili się w piwnicy domu sióstr, ponieważ nie uległ zniszczeniu. W Wielki Piątek, 30 marca, w piwnicy rozpoczęły się obrzędy liturgiczne, które z powodu ostrzeliwań po odczytaniu Pasji trzeba było przerwać. W Wielką Sobotę panikę wśród chorych spowodowało przerwanie dopływu prądu i wody. W tak dramatycznej sytuacji biskup prosił obie walczące strony o kilka godzin przerwy w działaniach wojennych, by ewakuować podopiecznych. Nocą z 1 na 2 kwietnia biskup z siostrami i 600 chorymi przekroczyli granicę i znaleźli się na terenie Czech. Powrót do Branic nastąpił 5 czerwca 1945 roku. W części pawilonów można było na nowo umieścić chorych. Ocalał kościół i klasztor. Zapowiadało się, że szpital wróci do dawnej świetności⁶.

Deportacja biskupa Nathana z Branic

Biskup Józef Nathan po spotkaniu w Branicach z prymasem Augustem Hlondem (wrzesień 1945) przekazał jurysdykcję nad wikariatem generalnym administratorowi apostolskiemu Śląska Opolskiego, księdzu Bolesławowi Kominkowi, a Fundację w Branicach nowemu przewodniczącemu, księdzu Janowi Hajdzie. Fundator pragnął poświęcić ostatnie lata życia wyłącznie swoim chorym. Znając pięć języków, rozpoczął intensywną naukę języka polskiego⁷

W dniu swoich 79. urodzin (11 XI 1946) na usilną prośbę ks. Hajdy założył strój biskupi. Osoba biskupa wzbudziła zainteresowanie w kręgach ludzi nieprzychylnych Kościołowi. Do Branic przyjechał wicewojewoda śląsko-dąbrowski Arka Bożek i zdecydował, że biskup Nathan, jako Morawianin, musi zostać przewieziony do Opawy⁸. Dnia 21 grudnia 1946 roku na terenie fundacji pojawił się samochód władz bezpieczeństwa. Biskup otrzymał 30 minut na pożegnanie z dziełem,

⁵ A.W. L e l e k, *Życie...*, s. 89–90.

⁶ A. U r b a n, *Biskup Józef Marcin Nathan, wielki działacz Śląska Opolskiego*, Ząbkowice Śląskie 1978, s. 101–102, 107 (mps).

⁷ ASMIB: List bpa Nathana do Administratora Apostolskiego Śląska Opolskiego, Branice 17 09. 1945, kopia; J. P i e t r z a k, *Działalność kardynała Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemię Odzyskane w 1945*, „*Nasza Przeszłość*” 43:1974 s. 225.

⁸ ASMIB: *Kronika...*, s. 68; List ks. J. Hajdy do administratora apostolskiego Śląska Opolskiego, Branice 13. 12. 1946, kopia.

któremu poświęcił 54 lata życia. W ostatnich słowach skierowanych do sióstr pocieszał je: *Umiecie po polsku, to nic wam się nie stanie*. Biskup Nathan, deportowany do Opawy, zmarł tam 30 stycznia 1947 roku. Pochowany został na miejscowym cmentarzu. Władze miasta przeznaczyły mu na miejsce spoczynku cudzy grobowiec. Siostry utraciły swego fundatora i wieloletniego opiekuna⁹.

Etapy przejmowania klasztoru przez władze państwowe

Uchwałą Rady Ministrów z dnia 21 IX 1948 roku nastąpiło upaństwowienie Fundacji NMP w Branicach. Na wniosek administratora apostolskiego ks. Bolesława Kominka i Zarządu Fundacji władze państwowe nie przejęły kościoła zakładowego i budynku klasztornego, stawiając jednak warunek, że z chwilą opuszczenia klasztoru przez siostry zakonne budynek przejdzie na trwałe, bezpłatne użytkowanie szpitala¹⁰.

Po upaństwowieniu Fundacji przyczyną konfliktu stała się kuchnia szpitalna, znajdująca się w budynku klasztoru i spełniająca jednocześnie funkcję kuchni zakonnej. Konfiskowane były artykuły żywnościowe, a siostry pracujące w kuchni przeniesiono na oddziały szpitalne. Z końcem 1950 roku kuchnia przestała wydawać posiłki siostrze, które nie pracowały w szpitalu¹¹.

Na Śląsku Opolskim w 1954 roku zlikwidowano wiele klasztorów żeńskich. Klasztor w Branicach został zachowany, lecz zmuszono siostry do oddania wschodniej części budynku, składającej się z 52 pomieszczeń. Dyrekcja zobowiązywała się do utworzenia w tych salach oddziału szpitalnego dla kobiet. Zarząd szpitala złamał umowę, przydzielając pokoje swoim pracownikom¹². W końcu grudnia 1956 roku wróciły z obozu pracy siostry pracujące do 1954 roku w Bliszczycach, Lewicach i Wysokiej. Klasztory te nie zostały zwrócone Zgroma-

⁹ ASMIB: List administratora apostolskiego Śląska Opolskiego do prymasa Polski kardynała A. Hlonda (P.N.I-4/47), 09. 01. 1947, kopia. Ten sam list zamieszcza P. R a i n a: *Kardynał Wyszyński*, Kraków 1981, s. 238; *Nekrolog J.E. Bpa Józefa Nathana*, „Wiadomości Urzędowe Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego” 2:1947 nr 12. s. 33

¹⁰ „Monitor Polski” 1. 10. 1949, nr A-68, poz. 884; ASMIB: Administrator apostolski ks. B. Kominek do Ministra Administracji Publicznej w Warszawie (L.dz. XXXIV-30/49), 19. 04. 1949, kopia; Wniosek Zarządu Fundacji do Ministerstwa Zdrowia w Warszawie, 05. 10. 1949, kopia; Protokół zdawczo odbiorczy szpitala, 11. 10. 1949.

¹¹ ASMIB: List S.M. Cantianilli Koseckiej do bpa Z. Choromańskiego, 18. 01. 1951, kopia.

¹² ASMIB: List ks. B. Gałońskiego do Dyrekcji Szpitala w Branicach, 4. 02. 1958, kopia.

dzeniu, a ich mieszkanki były zmuszone zamieszkać w domu prowincjalnym. Ministerstwo Zdrowia utrzymało w mocy umowę z 1954 roku¹³

Całkowita konfiskata budynku domu zakonnego w Branicach

Klasztor, położony na terenie fundacji, był poważną przeszkodą w urzeczywistnieniu całkowitej laicyzacji szpitala. Z pomocą przyszła ustawa sejmowa z dnia 30 stycznia 1959 roku, zwana prawem lokalowym. Pozwalała ona przekwaterowywać osoby z lokali, które zajmowane potem były przez instytucje państwowe, organizacje polityczne i społeczne. Nie podlegały tej ustawie budynki i lokale przeznaczone do wykonywania kultu religijnego, uznanych przez państwo wyznań. Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Branicach wydało 21 lutego 1961 roku zarządzenie egzekucyjne, na mocy którego Zgromadzenie winno w ciągu 7 dni przekwaterować się do domu rekolekcyjnego, znajdującego się poza terenem szpitala. Jeżeli siostry zakonne nie podporządkują się temu poleceniu, to zagrożono, że 1 marca 1961 roku o godzinie ósmej nastąpi przymusowe przekwaterowanie¹⁴.

Władze zakonne bezskutecznie interweniowały u pełnomocnika Rządu do spraw stosunków z Kościołem, ministra Jerzego Sztachelskiego. Przedstawicielom parafii Świętej Rodziny w Branicach i Kurii Biskupiej w Opolu na spotkaniu z delegacją Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu udało się chwilowo wstrzymać wykonanie eksmisji. Niestety, dnia 5 maja 1961 roku kolegium do spraw lokalowych przy prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu nakazało władzom administracyjnym Branic wykonanie postanowień zarządzenia egzekucyjnego. Ministerstwo Gospodarki Komunalnej umocniło wspomniany nakaz.

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Branicach zastosowało drastyczne środki, wyznaczając dzień 11 maja 1961 roku jako ostateczny termin dobrowolnego opuszczenia klauzury zakonnej i przeniesienia się 137 sióstr do domu rekolekcyjnego. Od tego terminu nie przysługiwało żadne odwołanie¹⁵ Dyrekcja szpitala zakazała siostram

¹³ ASMIB: List Ministerstwa Zdrowia (L. dz. VI/N/57) do dziekana ks. B. Gałńskiego, 31. 10. 1957.

¹⁴ ASMIB: Zarządzenie egzekucyjne Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Branicach, 21. 02. 1961.

¹⁵ ASMIB: Dom Prowincjalny do ministra J. Sztachelskiego 28. 02. 1961, kopia; Kolegium do spraw lokalowych przy Prezydium WRN w Opolu do Przełożonej Prowincjalnej w Branicach, 28. 02. 1961; Prezydium WRN w Opolu, Wydział do Spraw Wyznań do Kurii Biskupiej w Opolu, L. dz. II-6/24/61, 02. 03. 1961, kopia; Dom Prowincjalny do Sekretariatu Prymasa Polski, 23. 03. 1961, kopia; Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Branicach do Przełożonej Prowincjalnej, 08. 05. 1961.

zakonnym w dniu 12 maja udania się do pracy. Obawiając się reakcji pacjentów, zawieszono w oknach szpitala grube koce. Wstrzymany został ruch samochodowy między Branicami a Głubczycami. W klasztorze tego ranka ks. Bronisław Gałoński odprawił mszę św. dziękczynną za dar cierpienia, którego spodziewały się wszystkie siostry¹⁶.

Następne godziny tego majowego dnia ukazały brutalne metody działania ludzi, którym powierzono zostało zadanie przymusowego przekwaterowania. Przywiezieni dwoma autobusami więźniowie i uzbrojeni pracownicy milicji obywatelskiej wylamali zamki w zamkniętych drzwiach prowadzących na teren klauzury zakonnej. W wielkim pośpiechu więźniowie ładowali meble i rzeczy sióstr na traktory i samochody ciężarowe, a po przewiezieniu na teren domu rekolekcyjnego wyrzucali je na podwórze. Więźniowie zmieniali się przy pracy co kilka godzin. Systematycznie nadciągały nowe posiłki. W sumie stanowili liczbę około 200 osób. Po upływie 30 minut od rozpoczęcia wysiedlenia, o godzinie 9, Zgromadzenie nadało telegram skierowany do biskupa Franciszka Jopa. Naczelnik poczty i kometendant MO w Branicach nie dopuścili do tego, aby wiadomość o wysiedleniu sióstr dotarła do Opola¹⁷.

Siostry profeski pozamykały się wewnątrz cel zakonnych na drugim piętrze klasztoru. Siostry nowicjuszki z matką Agatą, pierwszą przełożoną prowincjalną prowincji branickiej, schroniły się w kaplicy domowej. Około godziny szesnastej pomieszczenia klasztoru były już opróżnione z wszystkich przedmiotów. Siostry zeszły do pustej sali rekreacyjnej, a z niej w procesji przeszły do domu rekolekcyjnego. Na początku jedna z sióstr niosła duży krzyż. Za nią podążały wszystkie siostry niosące również krzyże. Siostry nowicjuszki niosły figurę Matki Bożej Niepokalanej, która towarzyszyła im w dniu obłóczyn.

Wielka powaga i spokój panował w czasie, kiedy siostry weszły do domu rekolekcyjnego. Widziały meble i rzeczy złożone na podwórzu i wrzucone do piwnic, przez co wiele przedmiotów zniszczono. W 39 pokojach musiały zmieścić się 134 osoby. Zajęty został przez siostry także strych i schody prowadzące na poddasze¹⁸.

Klasztor od razu przebudowano. W sali rekreacyjnej powstała stółka pracownicza. Refektarz został zamieniony na salę gimnastyczną. Znajdujące się w nim freski: „Ostatnia Wieczerza”, „Samaritanka” i „Dom uczniów w Emaus”, zostały zasłonięte dyktą. Płasko-rzeźbę nad głównym wejściem „Chrystus wyciągający ręce do chorych”

¹⁶ ASMIB: Sekretarka prowincjalna s. M. Niceta Kwiaton do s. M. Kamili Ko-seckiej, 20. 05. 1961, kopia.

¹⁷ ASMIB: Przełożona prowincjalna do Sekretariatu Prymasa Polski (sprawozdanie z przebiegu przesiedlenia Sióstr Najświętszej Maryi Panny w Branicach), 24. 05. 1961, kopia; Biskup F. Jop do Przełożonej Prowincjalnej (nr 1. dz. XXXV-1/61), 15. 05. 1961.

¹⁸ ASMIB: *Kronika...*, s. 151-152.

zamurowano. W pomieszczeniach klasztoru powstał oddział psychiatryczny, neurologiczny oraz studium instruktorów terapii zajęciowej, szkoła pielęgniarska dla pracujących i szkoła asystentek pielęgniarskich dla pracujących. Na ostatnim piętrze zorganizowano internat dla uczennic tych szkół. Ks. Bronisław Gałoński zdołał uratować kaplicę sióstr i przylegającą do niej zakrystię, którym nie zmieniono przeznaczenia¹⁹.

Zgromadzenie bezskutecznie zwracało się do Rady Ministrów, jak również do władz kościelnych. Ówczesna sytuacja polityczno-społeczna w Polsce nie pozwalała na inne metody dopominania się o swoje prawa, jak tylko poprzez protesty Episkopatu Polski. Protestował też osobiście biskup opolski Franciszek Jop²⁰.

Społeczeństwo polskie jeszcze tego samego dnia (12 V 1961) zostało poinformowane o wysiedleniu sióstr zakonnych z klasztoru w Branicach. Został nadany komunikat w tej sprawie przez rozgłośnie Rada Wolnej Europy. Ze strony władz polskich informacje ukazały się o wiele później. Były nimi dwa artykuły, zamieszczone w „Dzienniku Zachodnim” z dnia 13 i 14 października 1961 roku. Nosiły wspólny tytuł „W cieniu klauzury” i były utrzymane w tonie sensacyjnych opowiadań. Mogły robić wrażenie przestrzenie refektarza czy korytarzy, lecz klasztor zamieszkiwało prawie 140 osób. Freski wykazywały bardzo wysoki poziom artystyczny. Biskup fundator miejsca sakralne czynił najpiękniejszymi ze wszystkich obiektów. Mozaika w kościele zakładowym należy do najokazalszych w Polsce. Biskup Nathan doceniał godność człowieka chorego i jego prawo do kontaktu ze sztuką wysokiej klasy. Dla wielu osób, nie związanych ze szpitalem, były to tylko przejawy luksusowego życia²¹.

Wysiedlenie sióstr zakonnych w Branicach było jednym z pierwszych ataków, jakie władze państwowe zastosowały wobec zakonów po 1956 roku. Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński w dniu 10 sierpnia 1962 roku wydał odezwę do społeczeństwa. Wzywał wiernych do pośpieszenia z pomocą, nawet materialną, pokrzywdzonym zakonnikom. Przede wszystkim wzywał do okazywania życzliwości i do gorącej modlitwy za tych, którzy mają szczególny udział w krzyżu Chrystusowym²².

¹⁹ Tamże, s. 155–156.

²⁰ ASMIB: Dom Prowincjalny do Rady Ministrów w Warszawie, 30. 08. 1961, kopia; Biskup F. Jop do biskupa Z. Choromańskiego (L. dz. XXXV–1/61), 15. 05. 1961, kopia; Biskup F. Jop do ministra J. Sztachelskiego L. dz. XXXV–1/61 15. 05. 1961.

²¹ J. S k o w r o ń s k a, *W cieniu klauzury*, cz. 1 „Dziennik Zachodni” 13. 10. 1961; cz. 2: „Dziennik Zachodni” 14. 10. 1961.

²² S. W y s z y ń s k i, *Odezwa w obronie zakonów*, [w:] *Listy pasterskie Prymasa Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 404.

**UNTERDRÜCKUNG DES ORDENS DER MARIENSCHWESTERN IN BRANITZ
IN DEN JAHREN 1945–1961**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Stiftung der Hl. Muttergottes in Branitz (Diözese Oppeln) bestand aus einem Krankenhäuserkomplex für 1700 Patienten, vorwiegend Geisteskranken. Ihr Gründer war Bischof Josef Martin Nathan (1867–1947). Der Bischof lud zur Mitarbeit an diesen Werke die Marienschwestern ein, und erbaute für sie 1931 ein Kloster. Bischof Nathan wurde 21. 12. 1946 von polnischen Behörden in die Tschechoslowakei (Troppau) vertrieben, wo er 1947 starb. Die Stiftung ist 1948 verstaatlicht und die Schwestern 12. 05. 1961 sind aus ihrem Kloster entfernt worden.